

Тема. Методика вивчення риторики

Мета: допомогти студентам опанувати основи методики навчання красномовства; розвивати фахові вміння і навички працювати з навчально-методичною літературою, доцільно обирати методичні прийоми формування комунікативної особистості; розробляти конспект уроку риторики, проводити урок в аудиторії з подальшим обговоренням його.

Опорні поняття: риторика, методичні прийоми навчання риторики, риторичні вміння, риторична норма, логічна помилка, види красномовства, жанри монологічного і діалогічного мовлення, дискурс (виступ, промова), тропи, риторичні фігури.

Теоретичний блок

Запитання і завдання для обговорення в аудиторії

1. Розкрийте зміст програми шкільного курсу риторики. Чи повністю вона задовольняє вимоги часу – навчити учнів майстерно володіти монологічними й діалогічними формами мовлення в різних ситуаціях спілкування?

2. Назвіть характерні риси, жанри основних видів красномовства (академічного, політичного, дипломатичного, військового, юридичного, церковного, суспільно-побутового).

3. Визначте етапи роботи над текстом промови. Що має знати учень про вибір теми виступу, збирання матеріалу, складання плану, тексту промови (у вигляді тез, конспекту), про розмітку його знаками партитури?

4. Прокоментуйте риторичні здібності, які потрібно вдосконалювати, формуючи комунікативну особистість.

5. Які вміння і навички важливо сформувати в шкільному курсі риторики?

6. Як ви розумієте принцип комунікативної співпраці у формуванні риторичних умінь і навичок?

7. Які методичні прийоми використовують учителі-словесники для виховання вмілого промовця?

Методичне орієнтування

З другої половини ХХ століття в усьому світі посилюється інтерес до теорії і практики ораторського мистецтва. Основи класичної риторики – галузі філології, яка займається проблемами красномовства, вивчає ефективні способи вербального і невербального впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей, – переосмислюються відповідно до вимог часу. Нова концепція риторики (неориторика) спирається на комунікативну функцію

мови, методи переконання сьогодні розглядаються з урахуванням комунікативної ситуації, складовими якої є комунікативне завдання, адресант і адресат, умови спілкування (час, місце), тема висловлювання, способи і засоби мовленнєвого впливу.

В Україні риторичне слово має значні традиції, тісно пов'язані з рідною культурою. Вони збережені передусім у прислів'ях та приказках (*Жартуй, жартуй та не смійся; Від теплого слова і лід розмерзається; Добре ласкаве слово краще й м'якого пирога; Умієш, говорити – умій слухати; Гостре словечко коле сердечко* та ін.), що мають лягти в основу дидактичного матеріалу з риторики. Пізнання учнями національних традицій красномовства є тими підвалинами, на яких виробляються практичні вміння ораторської майстерності.

Вивчаючи шкільний курс риторики, старшокласники знайомляться з технікою підготовки виступу, його структурою, способами виголошення промови, виражальними засобами риторики. Необхідно актуалізувати, узагальнити набуті учнями знання із стилістики, лінгвістики тексту, теорії літератури і на цій основі сформувати практичні вміння та навички мовленнєвої майстерності. Потрібно вчити учнів мислити – логічно, послідовно, образно. Тим паче, що педагогічний досвід такої роботи у вітчизняній методиці мови вже є. *Уроки мислення* проводив В. О. Сухомлинський **1**. Важливим методичним принципом навчання риторики є зв'язок мовлення і мислення, який зумовлюється закономірностями словесної діяльності – розвиток зв'язного мовлення може відбуватися лише з опорою на розумові операції.

Активна соціальна діяльність людини значною мірою залежить від розвитку навичок як монологічного (наприклад, виступ перед аудиторією), так і діалогічного мовлення (уміння вести бесіду, дискусію, диспут). Потребами часу зумовлюється діалогізація усних монологічних форм мовлення. Сучасне розуміння промови подане в "Риторичі" С. Д. Абрамовича і М. Ю. Чікарькової "...промова в основному має бути подібна до звичайної бесіди" **2**. Зважаючи на це, вчитель повинен сформувати в учнів вміння володіти собою, підтримувати контакт з аудиторією, швидко і адекватно реагувати на репліки слухачів.

У світовій практиці навчання риторичного мистецтва визначилися такі методичні прийоми: спостереження над мовленнєвою поведінкою оратора, самоспостереження з метою вдосконалення власного мовлення в кожній конкретній ситуації, аналіз дискурсу, самоаналіз власного виступу, порівняльний аналіз текстів, редагування, порівняльний аналіз відредагованих текстів і тих, що потребують правки, створення текстів різних мовленнєвих жанрів (доповідей, виступів, повідомлень, рефератів, діалогів, ювілейних промов, приватних листів) розмітка тексту знаками

---

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – Т. 5 – С. 340.

2. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. – Львів: Світ, 2001. – С.7.

партитури тощо.

Окреме місце в системі методичних прийомів займає аналіз риторичного тексту, що передбачає віднесення тексту до певного виду красномовства на основі жанрових особливостей, визнання залежності мовленнєвого оформлення від комунікативного завдання. Орієнтовна схема риторичного аналізу тексту може бути такою:

1. Вказати вид красномовства, форму викладу (монологічна, діалогічна), жанр висловлювання.

2. Визначити, хто виконує ролі адресата і адресанта.

3. З'ясувати тему висловлювання, комунікативне завдання оратора.

4. Вказати умови спілкування (місце, час).

5. Визначити структурні особливості, виражальні засоби (тропи, риторичні фігури) і їх роль у тексті.

6. Назвати невербальні засоби спілкування (якщо є).

7. Зробити висновок про виконання комунікативного завдання в даній мовленнєвій ситуації (чи повністю вирішено завдання, вказати наявні недоліки в змісті, мовленнєвому оформленні).

Формування комунікативних умінь добре володіти словом, активно слухати мовця має спиратися на текст як засіб організації монологічного і діалогічного мовлення.

Опорна схема заняття

Шкільний курс риторики	
Мета вивчення риторики - оволодіння елементами мовленнєвої майстерності (красномовства) в різних ситуаціях спілкування	
Риторичні здібності	<ul style="list-style-type: none"> ○ аналізувати й оцінювати мовленнєву ситуацію; ○ контролювати власний душевний стан, голос, поставу, жестикулювання, міміку, а також настрої аудиторії; ○ висловлювати власну думку прямо ("відкритим текстом") і опосередковано (використовуючи порівняння, натяк, іронію та ін); ○ знаходити контакт з аудиторією, підтримувати тему розмови під час спілкування; ○ адекватно реагувати на репліки слухачів (співрозмовників).
(природжені якості):	
<ul style="list-style-type: none"> • голос; •шарм привабливості); •постава; •"магнетизм"; •філологічна обдарованість. 	
Риторична діяльність	
Риторична норма - це сукупність історичного вироблення у межах певної культури граматичних, етичних та естетичних правил, яких має дотримуватися в мовленнєвій діяльності оратор	Риси українського мовленнєвого ідеалу: Емоційність, дотепність, щирість, повага до співрозмовника
Методичні прийоми навчання риторики:	
<ul style="list-style-type: none"> ◆ спостереження (самоспостереження) над мовленнєвою поведінкою оратора; ◆ аналіз (самоаналіз) дискурсу (промови); ◆ створення текстів різних мовленнєвих жанрів; редагування тексту; ◆ розмітка тексту знаками партитури та ін. 	

Практичний блок

I рівень

1. Ознайомтеся з посібником "Культура спілкування" (автори Арват Ф. С., Коваленко Є. І. та ін., 1997). Укладіть за поданим зразком список мовних

стереотипів, які варто вживати, висловлюючи власну точку зору, посилаючись на авторитетне джерело, з'ясовуючи думку співрозмовника:

Висловлювання власної точки зору	Посилання на авторитетне джерело	З'ясування думки співрозмовника
Я вважаю, що...	На думку...	Що ви можете сказати з цього приводу?

2. Зробіть тематичні виписки для публічного виступу "Книга – морська глибина" (І.Франко). Біля кожної виписки обов'язково вкажіть бібліографічні дані опрацьованих джерел.

3. Прочитайте статтю В. О. Сухомлинського "Слово про слово". Які методичні висновки ви для себе зробили? Стисло сформулюйте їх і запишіть.

4. Випишіть українські прислів'я і приказки, що віддзеркалюють національний мовленнєвий ідеал. Які завдання можна дібрати до них для уроків риторики?

5. Використовуючи рекомендовану літературу до заняття, розробіть шкільну лекцію до вступного уроку риторики для 10 класу. Включіть у план лекції такі питання: історія риторики, розвиток ораторського мистецтва в Україні, роль красномовства житті сучасної людини.

Підготуйтеся до проведення уроку в аудиторії з подальшим обговоренням його.

II рівень

1. На уроці риторики вчителька дала учням практичні завдання:

◆ Виразно прочитайте текст М. Рильського. Визначте тему віршованої промови, комунікативне завдання автора.

*Як парость виноградної лоз
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур 'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.*

◆ Підготуйте заздалегідь текст виступу по телебаченню на тему "Розвиток риторики на Україні".

◆ За поданими назвами промов визначте їх вид.

Для чого вивчати граматику?

Чи потрібна в Україні друга державна мова ?

Риторика: наука чи мистецтво.

Про сімейний злочин.

У чому полягає ефективність такої роботи для виховання вмілого промовця?

Доберіть п'ять завдань з метою розвитку риторичних умінь та навичок.

2. Ознайомтеся з системою уроків риторики для 10 класу, вміщеною в журналі "Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах" (2002. – № 4.– С. 81-92).

Складіть за аналогією конспект уроку на тему "Виразальні засоби риторики". Підготуйтеся до проведення його в аудиторії з подальшим обговоренням.

3. Користуючись відповідною літературою, розробіть для шкільного кабінету української мови модель стенду "Правила спілкування" або "Пам'ятка промовцю-початківцю".

4. Доберіть приклади текстів на кожен вид красномовства. Напишіть методичні рекомендації до використання їх на уроках риторики.

III рівень

1. Для свідомого оволодіння учнями культурою мовлення (мислення) вчитель ознайомив їх з основними видами логічних помилок: побудова виступу на хибних поглядах, визначення невідомого через інше невідоме, неврахування полісемії слова, поєднання несумісних понять, тавтологія, поспішні висновки після непереконливих доказів, порушення зв'язку між реченнями.

Дайте методичну оцінку діям шкільного словесника. Розробіть систему вправ для попередження логічних помилок у мовленні старшокласників.

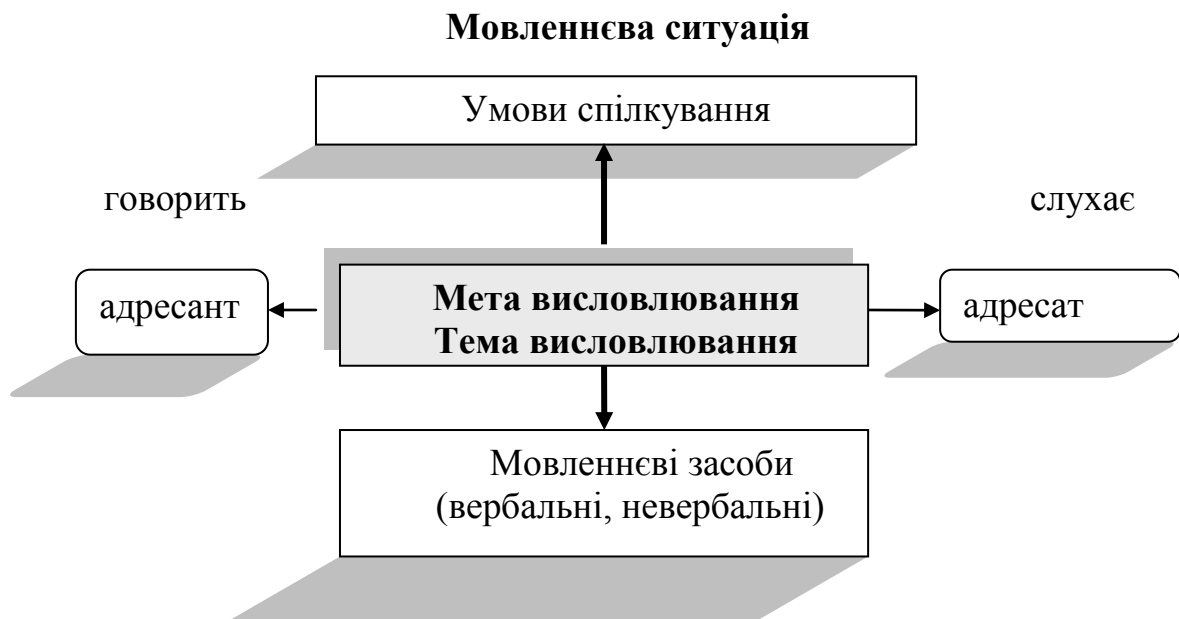
2. Складіть пам'ятку для учнів щодо створення тексту в одному з мовленнєвих жанрів: привітальне слово, ювілейна промова, публічний виступ, реферат, ділова бесіда, диспут.

3. Укладіть для учнів 10-11 класів рукописний шкільний словник з риторики або рукописний посібник "Шкільний курс риторики в таблицях".

4. На думку М. І. Пентиліук, на закріплення теоретичного матеріалу варто подати таку вправу, яка б не тільки закріпила здобуті на уроці знання учнів, а й сприяла формуванню риторичного мислення. Наприклад, прочитайте і прокоментуйте речення, записані на дошці. Дайте відповіді на запитання: Як треба готуватися до виступу? Чи потрібно робити записи? Яку роль відіграють ключові слова в підготовці до виступу?

Прокоментуйте наведену думку.

4. Розробіть конспект уроку на тему "Виступ перед аудиторією" (11 клас). Включіть у розробку аналіз поданої схеми:

Підготуйтеся до проведення уроку в аудиторії з подальши обговоренням його.

Тести для контролю і самоконтролю

1. Педагогічна риторика – це:
  - а) наукова галузь, що займається питаннями формування риторичної особистості вчителя, який вміє переконувати засобами живого слова і може навчити цього мистецтва своїх учнів;
  - б) риторична освіта;
  - в) концепція відродження національної риторичної спадщини.
2. Мета шкільного курсу практичної риторики:
  - а) дати учням ґрунтовні знання з теорії ораторського мистецтва;
  - б) допомогти учням оволодіти елементами красномовства в різних ситуаціях спілкування;
  - в) ваш варіант.
3. Комунікативна поведінка учня зумовлюється:
  - а) індивідуальними якостями (вік, стать, нахили, спосіб мовлення, рівень сприйняття);
  - б) соціальним оточенням;
  - в) впливом засобів масової інформації.
4. Які чинники впливають на вибір методів і прийомів навчання мовленнєвої майстерності?
  - а) практична спрямованість шкільного курсу риторики;
  - б) пізнавальний досвід учнів;
  - в) комунікативні потреби учнів.
5. Які діалогічні форми використовуються словесниками для навчання риторики?
  - а) бесіда, лекція, реферат, консультація;

б) *бесіда, дискусія, диспут, колоквиум, обговорення;*
в) *семінар, повідомлення, виступ, рецензія.*

6. Риторичний зразок – це:

- а) *літературна норма;*
- б) *мовлення оратора, що відповідає нормам красномовства;*
- в) *бездоганний виступ політика.*

7. Виразальні засоби риторики: риторичний вигук, риторичне звертання, риторичне запитання, антитеза, іронія, парадокс, алюзія (натяк) – це різновиди

- а) *тропів;*
- б) *синтаксичних фігур;*
- в) *стилістичних фігур.*

8. Чуття комунікативної доцільності – це

- а) *чуття стилю;*
- б) *чуття міри;*
- в) *ваш варіант.*

9. Кому належить вислів "Заговори, щоб я тебе побачив"?

- а) *Шевченку;*
- б) *Сократу;*
- в) *Платону.*

Рекомендована література

1. *Абрамович С. Д., Чікарькова М. О.* Риторика. – Львів: Світ, 2001.
2. *Арват Ф. С., Коваленко С. І. та ін.* Культура спілкування. – К: ІЗМН, 1997.
3. *Голуб Н.* Викладання елементів практичної риторики в 10-11 класах // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 4. – С. 4-9.
4. *Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
5. *Громовий В.* Мистецтво живого слова. Посібник із сучасної риторики для старшокласників та студентів. – Кіровоград, 1999.
6. *Томан Іржі.* Мистецтво говорити / Пер. з чес. – К: Політвидав України, 1986.
7. *Сагач Г. П.* Золотослів. – К.: Райдуга, 1993.
8. *Саранді Н.* Риторика як наука і мистецтво слова. Система уроків. 10 клас // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 4. – С.81-92.
9. *Феллер М.* Що таке вправне (ефективне) спілкування. Навіщо і як учити спілкуватися // Українська мова та література. – 1999. – Число 39(151). – С. 9- 11.